

Koppándi Botond

Bogáti Fazekas Miklós és Jób könyvének parafrázisa

1. Bevezető gondolatok

A 16. századi magyar reformáció idején kiváló személyiségek maradandó műveket alkottak. Az anyanyelvűség általánossá válásával olyan vallásos és világi irodalmi műfajok alakultak ki, mint a bibliafordítás, a históriás ének, a prédikáció, a szövegmagyarázat, a hitvitázó dráma, a virágének, a fabula, az egyházi ének stb. Ez az a kor, amelyben Sylvester János (1504–1552) és Károli Gáspár (1529–1519) Bibliát fordított, Tinódi Lantos Sebestyén (1505–1556) históriás énekeket szerzett és adott elő, Bornemissza Péter (1553–1584) saját prédikációit adta ki, Szenczi Molnár Albert (1574–1634) magyar–latin szótárt készített és zsoltárokat fordított, Heltai Gáspár (1500–1574) fabulákat írt, Balassi Bálint (1554–1594) pedig az első magyar nyelven író, európai mércével is mérhető költőnké lett. Ebben a szellemi közösségben kap helyet a jeles énekszerző és tudós költő, a bibliai parafrázisok műfajának megteremtője, Bogáti¹ Fazekas Miklós (1548–1592) is. Az irodalomtörténészek és egyháztörténészek arról vitatkoztak évszázadokon keresztül, hogy alkotásai mögött hány szerzőt kell keresni, és radikális eszméi igencsak megosztották azokat, akik személyét nem pedig műveit illették dicsérettel vagy kritikával. Pedig a Szenczi Molnár Albert előtt már negyedszázaddal zsoltárokat író Bogáti² életműve sokkal értékesebb ennél! Ő igazi költő, akinek alkotásait végre a 20. század kezdte fölfedezni, és az őt megillető módon kezelni!

Születése idejét illetően, saját kezűleg ezt írja: „Natalis Figulj Bogaty Anno Domini M.D.X.L.VIII”,³ tehát születési dátuma 1548. A helyre vonatkozóan semmit nem ír, de abból adódóan, hogy Tordán volt családi háza, és vándorlásaiból szüntelenül oda tért vissza, biztosra vehető, hogy Tordán született. Ebben megegyezik a Bogáti-kutatók véleménye is.⁴

¹ A szakirodalomban mind a *Bogáti*, mind pedig a *Bogáthi* írásmód előfordul, maga Fazekas Miklós pedig a *Bogathy* formát használta. A dolgozatban az általánosan elterjedt *Bogáti* írásmódot használjuk.

² Ld. Dán Róbert: *Bogáti Fazekas Miklós: Magyar Zsoltár Kit az üdőkbeli históriák értelme szerint különb-különb magyar ékes nótákra, az Isten gyülekezetinek javára fordított Bogáti Fazekas Miklós*. Magyar Helikon, Budapest 1979.

³ Dán Róbert: Bogáti Fazekas Miklós. In: *Keresztény Magvető (KerMagv)* 1976, 165.

⁴ Schiller István: *Bogáthi Fazekas Miklós élete és vallásos tárgyú költészete*. Athenaeum, Budapest 1915.

A Bogáti név valószínűleg a család eredeti lakóhelyére utal, a Fazekas név valamely ősének a mesterségét jelölheti. Gyakran használta aláírásában a „Pelides” nevet is. Nem tudunk arról, hogy külföldi peregrinációban járt volna, de azt tudjuk, hogy Kolozsváron jelentős műveltségre tett szert. Latinul és görögül jól tudott, héber nyelvismerete nem volt túl jó.

1575-ig nem tudunk róla semmit, ekkor már naplót vezet, és a későbbiek során, saját életére vonatkozóan fontos feljegyzéseket tesz. 1577-ben megházasodott, december 9-én feleségül vette Csipkés Katharinát. Ebből a házasságából hét gyermeke született, felesége halála után ismét megházasodott, második hitvese neve nem ismeretes. 1579-ben Kolozsváron lett rektor, de 1580-ban már Aranyosgerenden lelkész. 1582 májusában, radikálisnak mondott vallási meggyőződése miatt,⁵ Baranyába kénytelen menekülni. Ez elég termékeny időszak életében, hiszen itt írja meg például egyik legkiemelkedőbb alkotását, a Zsoltárok könyvére írt parafrázist, amelyet az unitáriusok hosszú időn át istentiszteleteiken használtak.⁶

1584-ben már bizonyos, hogy Erdélyben tartózkodik, mert január 4-én, naplójába bejegyezi fiának, Pasiphiliusnak a születését, aki Torda városában látja meg a napvilágot. 1585–1591 között Kornis Ferenc hívására Homoród-szentpálra megy, és ott a főúr birtokán, udvari papként él és munkálkodik.

Halála időpontjával kapcsolatban az Uzoni–Kénosi-féle egyháztörténeti könyv ad eligazítást, amely az 1592-es esztendőt az unitáriusok számára „szerencsétlennek” és „végzetesnek” nevezi, hiszen a halál az egyházat több „világító fáklyától” megfosztotta – többek között Bogáti Fazekas Miklóstól, akinek „alig lehetett párját találni szorgalomban, nyelvekben való jártasságban, és az igazság lankadatlan kutatásában”.⁷

Bogátinak tizenegy munkája maradt fenn, ezek közül a legismertebbek *A tökéletes asszonyállatokról* szóló ének (1575), az *Apokalypsis-kommentár*, valamint a Zsoltárok könyvére, az Énekek Énekére és a Jób könyvére írt átköltései, azaz parafrázisai. Dolgozatunk Jób könyve verses parafrázisát mutatja be. A dolgozat a *Szenterzsébeti kódex* néven ismert kézirat alapján készült, amelyet 1607 és 1608 között írtak Szenterzsébeten.

⁵ Az Uzoni – Kénosi-féle egyháztörténetben Bogátiról ezt olvassuk: „Bogáti Fazekas Miklóst (...) a Krisztus segítségül nem hívásában szintén Dávid Ferenc hívének tartják.” In: Kénosi Tózsér János – Uzoni Fosztó István: *Az erdélyi unitárius egyház története*. Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai, 4/1. Fordította Márkos Albert. A bevezető tanulmányt írta és a fordítást az eredetivel egybevetette Balázs Mihály. Sajtó alá rendezte Hoffman Gizella, Kovács Sándor, Molnár Lehel. Kolozsvár 2005, 300.

⁶ Az unitárius egyház istentisztelete és szertartásai. In: *Négyszáz év. 1568–1968*. Kolozsvár 1968.

⁷ Kénosi Tózsér János – Uzoni Fosztó István: *Az erdélyi unitárius egyház története*. 333.

2. Jób könyvének verses parafrázisa

Mindenekelőtt tisztázzuk a megnevezést: A *Magyar Értelmező Kéziszótár*⁸ a „parafrázis” szó magyarátát a következőkben adja meg: „1. Körülírás. 2. Nehéz szöveg bővített átírása. 3. Szabad fordítás, átköltés. 4. Zenemű szabad átdolgozása.” A Bogáti Fazekas Miklós-féle Jób-parafrázisról eszerint a következőket mondhatjuk: Nehéz szöveg bővített átírása, amelyet a szerző, szabad fordítás révén, a maga szándékai szerint átköltött.

A mű keletkezésével kapcsolatos általános vélemény az, hogy Bogátit a Jób-parafrázis megírásához a magánéletében bekövetkezett tragédiája vezette. Ezt a megállapítást alátámasztják a könyvében található utalások, valamint naplójegyzetei is. Műve befejező részében, korábbi szokásához híven, ő maga ad útbaigazítást a keletkezés körülményeiről:

*Thordan keseredek az ki ezt gondola
De nag Dög halalkor ezekben forgata
Szekelj földön vegeze es Magiarnak ada
ezer öt száz Niolczuan hat esztendőben ira.*⁹

Ezután következik egy latin nyelvű ajánlás, majd ismeretünket bővíti egy olyan szövegrész is, amelyben az áll:

*Pasiphilio puero festjuo tristis ademto
Causam immatura, de nece quaero pater
Quaero simulque bonum tacjtus Contemplor Iiobum
Tam fuit is patiens, quam fuit et sapiens.*

Ennek magyar jelentése a következő: *Pasiphiliusnak, a vidám gyermeknek, akit a szomorúság kerített hatalmába. Atyám, tőled kérem számon időnap előtti halálának okát. Keresem ugyanakkor Őt, a jóra való, miközben csendesen szemlélem Jóbót, (aki) annyira volt türelmes, amennyire bölcsességéből tellett.*

Tudjuk, hogy Bogáti második fia, Pasiphilius, Tordán, nyolcnapos betegség után, nyolc hónapos korában meghalt.¹⁰ Kanyaró Ferenc leírja, hogy „mint elröppenő madár, legkedvesebb gyermeke volt a költőnek”.¹¹ A tragédia nagyon megrázhatta az apát, aki ekkor szintén Tordán volt (és innen

⁸ *Magyar Értelmező Kéziszótár*. Szerkesztette Juhász József, Szőke István, O. Nagy Gábor, Kovalovszky Miklós. Kilencedik, változatlan kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1989, 1084.

⁹ *Tordán keseredék az, ki ezt gondolá,
De nagy döghalalkor ezekben forgatá,
Székelyföldön végeze és Magyarnak adá,
ezerötszáznyolcvanhat esztendőben írta.*

¹⁰ Jakab Elek: Bogáti Fazekas Miklós, a XVI. századi magyar theologus és költő. In: *KerMagv* 1880, 240.

¹¹ Kanyaró Ferenc: Bogáthi zsoltárai az árulók és üldözők ellen. In: *KerMagv* 1902, 262.

a „Tordán keseredek”), és aki ekkor kezd behatóbban foglalkozni a bibliai Jób történetében felvetődő szenvedés kérdésével. Jób szavával azt kérdi, hogy vajon Isten igazságától származik-e, hogy a kegyesek ily súlyosan látogattatnak meg?

Azt is tudjuk, hogy 1584 végén Tordán találjuk, de 1585. július 13-án már Homoródszentpálon van, ahol – naplója 1591. április 7-i bejegyzése alapján – hosszú ideig tartózkodott Kornis Farkas udvarában.¹² Hálája és szeretete jeléül ajánlotta művét annak, aki éveken át gondoskodott róla. Tehát bizonyosnak mondható, hogy Bogáti, az őt Tordán érő tragédia után Homoródszentpálra megy, és az 1586-os évben befejezi művét, amelyet aztán hálája jeléül, Kornisnak ajánl tisztelettel.

Sajnos az eredeti példány elveszett, de fennmaradt egy másolat, amely a *Szenterzsébeti kódex* nevet kapta, és jelenleg a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban található, 898-as jelzet alatt. A másolat Szenterzsébeten készült, és az ismeretlen másoló gondoskodott az időpont megjelöléséről is! A mű elején már megjelenik: „Scripta in Zent Ersebeth Anno. 1607. 22. Decembris.” Egy másik eligazító dátum a könyv végén jelenik meg: „Anno 12. Jan. 1608”. Tehát, a kora írásjellegét hűen visszaadó másolat 22 nap alatt, 1607. december 22. és 1608. január 12. között ismeretlen körülmények között készült, és ismeretlen a másolója is.

Bemutató

Ha kézbe vesszük a könyvet, akkor a barna színű, kemény táblával ellátott, kissé elrongyolódott, 16x20,5 cm nagyságú, bőrbe kötött és aranyozott sarkdíszítésű könyv címlapján ezt olvassuk: BOGATI MIKLOS IOB SOLT. 168 lapot tartalmaz, a Jób-parafraízison kívül tartalmazza Bogátinak egy másik művét is, a *Psalterium Davjde Carmine Hungariae* is, ismertebb nevén a *Dávid zsoltárát* is.

Ha kinyitjuk a könyvet, akkor megsárgult lapokat, helyenként igen elmosódott, máshol viszont jól kiolvasható, régi nyelvezetet használó kézírást találunk. Jakab Elek úgy véli, hogy „ez egy negyedréttű magyar kézirat, kezdettől végig egy kéz 1608.-ki igen jól olvasható, szabályos írása...”¹³ Az olvashatósága, Jakab Elek 1880-ból való feljegyzése óta, igencsak megkopott, hiszen időközben eltelt 130 esztendő, de tüzetes vizsgálódással most is olvasható!

A könyv néhány lapján az Erdélyi Múzeum Könyvtár pecsétje látható, a szolgálatos könyvtárosok szerint nem tudni, hogy mikor került a könyvtár tulajdonába.

A Jób-parafraízis 34 lapnyi, azaz 68 oldalnyi terejedelmű. Az első két oldalon összefüggéstelen, elmosódott, kiolvashatatlan írás van, amiről

¹² Dán Róbert: *i. m.* In: *KerMagv*, 192.

¹³ Jakab Elek: *i. m.* 241.

feltételezhetjük, hogy később került ide. A 3. oldalon található a már említett, Kornis Farkashoz intézett ajánlás. A 4. oldalon áll a mű teljes címe: *PARAPHRASIS LIBRI IOB. secundum probatissimum hebraicorum Exemplarium Verjtatem... Autore sapientissimo Theologo Nicolao Peljdjs Bogatio.* Ez után következik az ún. *Ad notam*, amely azt ajánlja, hogy az írást a „Tamaszta az Isten az keresztienekre”¹⁴ dallamára kell énekelni, majd egy *Vel Tobiae...* kezdetű rész és maga a *Bevezetés*. Ez után olvasható a történet, amely öt részre oszlik, és latinul van megjelölve: az első rész ugyan még névtelen, de a második rész előtt már kisbetűvel írva ez áll: *pars secunda*. Ezt követik a *TERTIA*, *QUARTA* és a *QUINTA PARS*, mindegyik nagybetűvel.

A részek fejezetekre oszlanak, s mint a bibliai Jób könyvében, itt is 42 fejezetet találunk. Az első rész 14 fejezetből áll, a második rész a 15-től a 21. fejezetig tart, a harmadik rész a 22–31. fejezeteket, a negyedik a 32–37., az ötödik rész pedig a 38–42. fejezeteket tartalmazza. Ez után következik az ún. Epilógus, aminek a neve *Summa Ljbrj Jobj*.

Bogáti szintén latinul jelölte a fejezeteket, éspedig különböző módon. Néhol csupán így: *caput 1*; máshol kiírva: *caput tertium*; néhol egy-egy név is mellette áll: *caput IX. – Jobus*.

A fejezetek beosztása elég rendezetlen. Néhol utólagos bejegyzés jelöli, hogy új fejezet kezdődik, máshol ugyanez a lap szélén kap helyet. Bevezetés, tartalom és epilógus között nincs megszakítás, a szöveg egybeolvad, nehezen különíthetők el az egyes részek.

Érdekes, hogy minden jobb oldalon levő lap alján ott található a következő oldalon levő első (vagy első két) szó, mindez valószínűsíthetően azért, hogy a folyamatos olvasást megkönnyítse! A névvel ellátott fejezetek a következők: *caput IX Iobj, caput XVI Jobj, caput 18 – Bildad, caput 19 – Jobj, caput XX – Sophar, caput XXI – Jobus, caput XXXVIII – Jehouah, caput XLII – Jobus*. A fontos adatot tartalmazó bejegyzés, a „3 Jan. 1608.” a 22. fejezetnél, a lap szélén található.

A könyv tartalma

A kor szokásának megfelelően, Bogáti személyes vallomással kezdi művét. Még az első fejezet előtt – nevezük így: a *Bevezetőben* – a következőket írja:

*Pokol legene töb vagi io Eletunkben
Giakran tudakoznak Bölcsek bezedekben
Senki eggik nélkül sinczen Eleteben
De nem tuggiuk mi jo, mj nem Eletwunkben.
A todatlansagbol Ismernij nem tuggiuk.
Betegseg zegenseg pokol azt forgattjuk*

¹⁴ „Tamaszta az Isten az keresztényekre...”

*Egesség uraság nagyio azt kiáltjuk
Ez ítélet közben Istenünket Bántjuk.*¹⁵

E sorokban a gyarló emberi magatartásról beszél, amelyik úgy fogja fel a szegénységet és a betegséget, mint amely Isten büntetése lenne, maga a pokol; ezzel szemben az egészséget, a jólétet úgy tekinti, mint a jó ember megjutalmazását. A következő két szakasz még közvetlenebb és személyesebb:

*Sokak közt engemis Isten tapasztala
Testemben házamban minap sanyargata
Kinek orvosságot Szent atyám mutata
Hogy azzal nem gyűlöl Irással tanítja
Írásban én búmban Szent Jóbra tekintek
Kit tükörül vetet nekünk úgy Ítélek
Isten fiajnak kit megmagyarázék
Ezek közt magamnak keservemben szólek.*¹⁶

Feljegyzésekből tudjuk, hogy 1586 nyarán Erdélyben nagy járvány pusztított, és a vész minden bizonnyal Bogáti is elérte. Valószínűleg erre utal az első két sor. Igen érdekes az, amit azután mond: maga száll szembe azzal a felfogással, hogy a betegség Isten csapása, amely válaszul érkezik az elkövetett bűnre. Ugyanitt magyarázatot kapunk arra is, hogy miért foglalkozik Jób könyvével? Indoka az, hogy Jób sorsát és életét Isten tükörként tartja minden olyan ember elé, aki az igazság szenvedését vagy a szenvedés igazságtalanságát veti szemére.

A négyszakaszos bevezető után Bogáti rátér magára a történetre. Kisebbség nagyobb kitérőkkel követi a bibliai gondolatmenetet, a fejezetbeosztást is hűen betartja, ezért a történetet csupán vázlatosan fogjuk ismertetni, inkább csak néhány érdekességre térünk ki:

¹⁵ Pokol legyen-e több vagy jó életünkben?
Gyakran tudakoznak bölcsek beszédekben.
Senki egyik nélkül sincsen életében,
De nem tudjuk mi jó, mi nem életünkben.
A tudatlanságból ismerni nem tudjuk.
Betegség, szegénység pokol, azt forgatjuk,
Égesség (ti. Egek!), uraság, nagy jó – azt kiáltjuk,
És ítélet közben, Istenünket bántjuk.

¹⁶ Sokak közt engem is Isten tapasztala,
Testemben, házamban minap sanyargata,
Kinek orvosságot Szent atyám mutata,
Hogy azzal nem gyűlöl, Irással tanítja.
Írásban én búmban Szent Jóbra tekintek,
Kit tükörül vetett nekünk, úgy ítélek,
Isten, fiainak kit megmagyarázék,
Ezek közt magamnak keservemben szólek.

A *caput* 1 jelzés után egy kiegészítést ír le, a „főhős” neve meg sem jelenik a 8. sorig. Így kezdődik:

*Pogán nemzet volt-e vag Sido nem tudom,
Hog Isten Zerette, hizem, mert oluasom,
HUS országban igen Jambor ug oluasom,
Igen tökelletes, Istenes azt latom.*¹⁷

A magyarázók megegyeznek abban, hogy a „Hus” országnév tulajdonképpen Uc-nak vagy Uz-nak a latin változata.¹⁸ A továbbiakban Bogáti nem változtatott az égben játszódó keretjátékon, hanem a bibliai könyvvel megegyező módon jár el.

A második fejezet így kezdődik:

*Touabba gwlenek szentek ismeg Egben,
Mint fiak allottak az Ur Elejben,
Az Satan is köztök kit az Ur megkerde,
Hog Vilag Iarobol iött az azt felele,*¹⁹ [...]

Dán Róbert, aki Bogáti szakavatott ismerője, feltűnőnek tartja, hogy Bogáti az Isten trónusa köré összegyűlő „szentek”-ről beszél, majd ezektől függetlenül említi az „Úr fiai”-t. Szerinte Bogáti szavaiból az tűnik ki, hogy a szentek „összegyűltek az égben, és ebben a társaságban léptek elő az Isten fiai, közöttük a Sátán is”.²⁰

Két fejezeten át tart Jóbnak a próba alá vetése. A sátán próbára teszi az addig feddhetetlen embert, és vagyona elpusztulása, majd gyermekei elvesztése után, magához Jóbhoz „nyúl” „zömiü fekeliekkel”.²¹

A történet ismerős: a szerencsétlenség hírére meglátogatják barátai – „Bildad”, „Sophar”, „Eliphas” –, s a bibliai könyvből megismert módon, arra biztatják Jóbot, hogy lázadjon fel,átkozza meg Istent. A 3. fejezetben megtörténik a megátkozás, melyről Bogáti így ír:

*Megzolala vegre, atkozza a napot,
Kin Zwlettetet volt, monda Job illien zot,
Elvezzen az az nap, az knj aniam hozot,
Az kij kin Atjammak felölem hir iutot.*²²

¹⁷ Pogány nemzet volt-e vagy zsidó – nem tudom,
Hogy Isten szerette, hiszem, mert olvasom,
Husz országban igen jámbor, úgy olvasom,
Igen tökéletes, Istenes, azt látom.

¹⁸ Dán Róbert: *i. m.* In: *KerMagv*, 192.

¹⁹ Tovább gyűlnek szentek ismét Égben,
Mint fiak állottak az Úr eleibe,
A Sátán is köztük, kit az Úr megkérde,
Hogy világjáróból jött, azt felele”

²⁰ Dán Róbert: *i. m.* In: *KerMagv*, 192.

²¹ Olvasd: „szörnyű fekélyekkel”.

A Jób és barátai között lezajló beszélgetés arra nyújt módot Bogátinak, hogy a jóról és a rosszról elmélkedjék, illetve az urak és a hatalmasok bűneit ostorozza, ilyenszerűen:

*Urak az tolvajok az Latrok boldogok
rakva jóval hasok Eletekbe batrok az Isten bozzontok
az Balvanj imadok, kik kezben hordozzak az Istent jól laknak.*²³ [...]

A 38–41. fejezetekben יהוה, vagy ahogy Bogáti írja: „Jehouah”-é a fő szerep, aki beleszól a Jób és barátai között dúló vitába. Végül megtörténik a megelégités, a „rehabilitálás”: az Úr többszörösen is visszaszolgáltatja Jóbnak jószágait és gyermekeit. Jób hét fiának neve nem jelenik meg sem a Bibliában, sem Bogáti művében, viszont megjelenik a három lány neve. A Jób 42,14 szerint ők: Jémima, Kecia és Keren-Happuk. Bogáti így nevezi meg őket: „Jemjna, Cassia Es Kerenhappuka”.²⁴

Végül, a történet utolsó mondata így szól:

*Ez utan Job sak [?] neguen estendot ele fiait unokait negedizig ere,
addig ele hog Eletet megElegele, kello veen koraban Bodogul El mene.*²⁵

A könyv *Summaja* magyarázatokkal

Mindenféle megszakítás nélkül, közvetlenül a történet záró sorai után következik a könyv *summaja* vagy összefoglalója. Ebben Bogáti magyarázatot ad arra nézve, hogy Jób történetén keresztül miként vélekedik a szenvedésről. A *Summa Ljbrj Job* így kezdődik:

²² Megszólalva végre, átkozza a napot,
Kin született volt, monda Jób, ilyen szót,
Elvesszen az a nap, akin anyám hozott [ti. szült],
Az ki kin [ti. melyen] Atyámnak felőlem hír jutott.

²³ Urak az tolvajok, az latrok boldogok,
Rakva jóval hasuk, életükben bátrak, az Istent bosszantók,
a bálványimádók, kik kézben hordozzák az Istent, jól laknak.

²⁴ Jób három lányának neve – *Hémera, Kaszia, Amaltheia Kerasz* – „a LXX-ből származik (42,13–14): γεννῶνται δὲ αὐτῷ υἱοὶ ἑπτὰ καὶ θυγατέρες τρεῖς καὶ ἐκάλεσεν τὴν μὲν πρώτην Ἡμέραν τὴν δὲ δευτέραν Κασίαν τὴν δὲ τρίτην Ἀμαλθείας κέρας. Az első kettő jelentése: *Nap* (vö. a hasonló nevű istenasszony nevével, aki a napkelte megszemélyesítője volt), illetve *Fahéj*. *Amaltheia Kerasz* (*Amaltheia Szarva*) pedig *bőségszaruként* is érthető. Tudniillik *Amaltheia* nevet viselt az a kecske, amely Zeust táplálta Krétában, s így aztán az lett a jutalma, hogy csillagképpé változott. Egyszer szarva letört, ezt egy nimfa Zeusznak adta, ő pedig odaajándékozta a nimfáknak, hogy mindent megkapjanak belőle, amit csak kívánnak.” Ld. Adorjáni Zoltán: *Jób Testaméntuma*. In: *Emlékkönyv Tőkés István kilencvenedik születésnapjára*. A kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, az Erdélyi és Királyhágómelléki Református Egyházkerület kiadványa. Kolozsvár 2006, 19–20., 13. lábjegyzet.

²⁵ Ezek után Jób csak negyven esztendőtt élte, fiait, unokáit negyedizig ére,
Addig éle, hogy életét megelégeté, kellő vén korában boldogul elméne.

*Talam vagion olj kj summaiat akaria
 Illj hozzu bezednek hog inkab tanolia
 Noha méltó dolog hog ezt mjnd megragja,
 Ottan Egi Csomóban kötön, igi is lassa.
 Úr tuggi csak hol kj Jambor ez vilagon,
 Vagion ugian Jambor de csak keves vagion,
 De az tökéletlen azon szinen vagion,
 Kitakar az Isten hogi ember is tuggion.
 Azért hogi ember is az Jambort meglassa,
 Kesertettel Isten ugian megforgattia,
 Szerenczeiet, testet mjnd mas kepbe hozza,
 Hogi bwnöznek hizj wtet ha kj lattia.²⁶*

Tehát, „egy csomóba köti” a történet lényegét, hogy mindenkinek áttekinthető és világos legyen. Érdekes kijelentéssel folytatja: azért, hogy az ember Istent megláthassa, ő „kesertettel megforgattia” az embert, szerencsétlenné teszi, megnyomorítja, hogy ezáltal mindenki elforduljon tőle, mint bűnöstől. A szerencse kérdése többször is foglalkoztatta Bogátit, motívumát megtalálhatjuk az *Eszter dolga* című művében is. Megismétli tételét, mely szerint Isten, azokat, akiket „jámbornak” tart, betegséggel is megpróbálja, de nem azért, mert bűnösnek találja őket! Jób esete példaértékű! – mondja.

A barátok viselkedését elítéli:

*De három barátia Jobot inkabb bantia,
 Nem hog navaliajat könnyítette volna.²⁷*

Megfogalmazza azt a régi felfogást, hogy az igaz ember egészséges, a bűnös ember beteg, amikor „istentelennek az nyavalyást mondja”. A világban levő igazságtalanságra hívja fel a figyelmet, amikor azt mondja:

*Mennyi Lator magat Vilagon jol birja,
 Söt ez vilag javat többire ez lakia
 Az ki a szent törvent sem tudia, sem tarta.²⁸*

²⁶ Talán vagyon oly, ki summáját akarja
 Ily hosszú beszédnek, hogy inkább tanulja
 Noha méltó dolog, hogy ezt mind megrágja,
 Ottan égi csomóba kötve, így is lássa.
 Úr tudja csak, hol ki jámbor e világon,
 Vagyon ugyan jámbor, de csak kevés vagyon,
 De a tökéletlen azon színen vagyon,
 Kit akar az Isten, hogy ember is tudjon.
 Azért, hogy ember is a jámbort meglássa,
 Kisértettel Isten ugyan megforgatja,
 Szerencsét, testet mind más képbe hozza,
 Hogy bűnösnek hiszi őtet, aki látja.

²⁷ De három barátja Jóbót inkább bántja,
 Nemhogy nyavalyáját könnyítette volna.

Mindezekből azt következteti, hogy ez az oka annak, hogy „az jó illy árva”!

Bogáti nem marad meg a pusztá panasznál, szerinte van megoldás, és ez nem más, mint... a feltámadás:

*Inkább ez világon hog az jó illy árva
Az feltámadásnak ez nag bizonsága.*²⁹

Ez ugyan nem olvasható Jób könyvének héber változatában, csupán annak septuagintái, sok helyen parafrázisszerű fordításában,³⁰ de – Dán Róbert szerint – „nagyon is beleillik Bogáti teológiájába”,³¹ aki a feltámadáson első-sorban az üdvözülést érti, és nem a klasszikus értelemben vett földi újjászületést. Ugyanakkor Bogáti kimondja:

*Hog jámborság jele nem az joszerense,
Sem lator mind az kit elhag szerense.*³²

Éppen ezért van meggyőződve arról, hogy lennie kell egy olyan helynek, ahol a jók majd megkapják jutalmukat! Akárcsak az *Apokalypsis* ajánlásában, itt is kimondja, hogy nem lehet az égi jutalmazás hite nélkül élni, a jó csak akkor kap jutalmat, ha a jó ember meghal, s az „ég” cserében majd kárpótolja a földi életben meg nem kapott jóért. Szerinte „a halál után a földi cselekedetek mércéje szerint ítéltetnek meg az emberek, és kapnak részt az új, égi Jeruzsálemben”.³³ Ugyanakkor kifejti, hogy a gonoszra a legkülönbözőbb szenvedések várnak, de a földi életben is történik valamennyi kiegyenlítődés, hiszen Isten a jónak általában jóval fizet, és a gonosz a legtöbb esetben elnyeri méltó büntetését.³⁴

Itt meg kell említenünk Kohn Sámuel egyik megjegyzését. Bár ő azt vallja,³⁵ hogy Bogáti „zsidóbb a rabbiknál”, és szerinte „a legradikálisabb szombatosság elkötelezettje”, azért mégsem a Jézus földi királyságáról szóló jellegzetes szombatos tételt említi, hanem világosan az égi jutalmazásról beszél, amelyben a megpróbáltatásokat kiálló ember fog részesülni halála után. A szombatosság kérdésében Dán Róbert azon a véleményen van, hogy bár „egyes kutatók Bogáti Fazekas Miklóst besorolták a 16. század

²⁸ Mennyi lator magát világon jól bírja, Sőt ez világ javát többnyire ez lakja.

Az, ki a szent törvényt sem tudja, sem tartja.

²⁹ Inkább ez világon, hogy az jó ily árva,
Az feltámadásnak ez nagy bizonsága.

³⁰ Ld. Adorjáni Zoltán: *Jób testamentuma*. 44. jegyzet. (Kézirat.)

³¹ Dán Róbert: *i. m.* In: *KerMagv*, 192.

³² Hogy jámborság jele nem az jószerencse
Sem lator mind, az kit elhagy szerencse.

³³ Dán Róbert: *i. m.* In: *KerMagv*, 193.

³⁴ Uo.

³⁵ Kohn Sámuel: *A szombatosok, történetük, dogmatikájuk és irodalmuk, különös tekintettel Pécsi Simon kancellár életére és munkájára*. Budapest 1889, 145.

utolsó évtizedeinek Erdélyben szervezkedő szombatos felekezet előharcosai közé, a teológus-költő mégis következetesen Dávid Ferenc hívei közé tarozott, így emlegetik kortársai is”.³⁶

Bogáti, visszatérve korábbi nézetére, ismét elmondja, hogy nem számítandó bűnös embernek az, aki beteg – őt próba alá veti az Isten, az ember által nem ismert célok szerint,³⁷ mert ahogy mondja:

*Osztan meg sok vagion az titkokban hatra
mit mj okbol miuel Isten nem mondotta.*³⁸

Ismét szembeszáll azok felfogásával, aki „az gazdagságot legfő jonak tartia”,³⁹ és azzal, aki az egészséget, „az hossas üdöt”⁴⁰ tartja fontosnak. Szerinte ezek nem a „jámberság” jelei, hanem a szenvedés az, mert

*azokal Isten az embert gyakorolia,
mind araniat proba es tüz mutatia.*⁴¹

Mert – mondja – amikor „marháidat”, javaidat Isten elveszi, és a veszteség próbára tesz, akkor ő valóban csak a jót tisztítja benned, úgy, mint ahogy az aranyat tisztítani szokás.

A *Summa* két oldalt tesz ki, az előbb említett sorok után következik Bogáti azon megjegyzése, amely a megírás helyére és idejére utal. A *Summa* valóban „summázza”, összegzi a könyv történetének és mondanivalójának lényegét.

Következtetések

Joggal tevődik fel a kérdés, hogy Bogáti milyen forrás(ok)ból dolgozott? A címben és az ajánlásban hivatkozik valamilyen héber eredeti szövegre, amely általános vélemény szerint (Dán Róbertnél és Jakab Eleknél is) többnyelvű szöveg lehetett, hiszen Bogáti az *Énekek Énekében* már nyilatkozott arról, hogy görög és latin nyelvismerete jó, de héber nyelvismerete gyenge. Azt, hogy nem a héber eredetiből dolgozott, alátámasztja az is, hogy nem követte hűen a bibliai történetet, de ez mellett szól az is, hogy például a műben használt „szent Jób” kifejezés idegen az Ószövetség nyelvezetétől. Azt kell mondanunk, hogy a mű eredeti forrását pontosan nem ismerjük;

³⁶ Dán Róbert: Bogáti Fazekas Miklós. In: Bogáti Fazekas Miklós: *Magyar Zsol-tár...*, 254.

³⁷ Uo.

³⁸ Osztán még sok vagyion az titkokban hátra
mit mi okból mivel Isten – nem mondotta.

³⁹ Az gazdagságot legfő jónak tartja.

⁴⁰ Olvasd: az hosszas időt.

⁴¹ azokkal Isten az embert gyakorolja,
mint aranyat próba és tüz mutatja.

viszont Jób lányainak név szerinti megemlítése is arra utal, hogy a parafrázis valamilyen kapcsolatban áll a Septuaginta szövegével.

A könyvben Bogáti nemcsak egyéni bajaira keres választ, hanem közösségi kérdésekben is állást foglal. Az Isten trónusa köré összegyűlő „szentek”-ről úgy beszél, mint azokról, akik a helyes hitet vallják. Dán Róbert úgy véli, hogy Bogáti ezzel a szóval illette azokat, akik a „helyes hit” követői: kezdetben a zsidók, később az unitáriusok.⁴²

A műről elmondhatjuk, hogy szerkezetében nagyjából a bibliai Jób könyvét követi, néhány ponton azonban eltér attól. Mindenekelőtt, a személyes érintettség okán, a történetet saját életére alkalmazza, és így az írást átszövik „kiszólásai”, személyes megjegyzései. Átírja ugyanakkor Jób barátaival való párbeszédeit is, feltételezhetőleg szintén személyes, negatív tapasztalatai alapján. Bogáti abban is eltér az eredetitől, hogy gyógyírként, megoldásként a feltámadást ajánlja, noha ez a motívum hiányzik a bibliai könyvből.

Végül arra a kérdésre felelünk, hogy helyes-e a „parafrázis” megnevezés? A válasz: igen, mert amit Bogáti tett, az tulajdonképpen a bibliai történet átköltése vagy átírása, mégpedig úgy, hogy a bibliai esetet alapul véve keresett választ a saját életében megtapasztalt megpróbáltatásokra. Ezt szem előtt tartva megengedi magának, hogy csak a keretet tartsa meg, és megjegyzéseivel, egyéni meglátásaival, összefüggést kereső mondataival értékes művet alkosson.

Befejező gondolatok

Míg *Jób könyvének parafrázisát* olvassuk, érezzük, hogy Bogáti költői vénával megáldott, tudós ember. Jól ismeri a bibliai Jób könyvét, annak sajátos szavait erőteljesebb jelzőkkel és képekkel egészíti ki, hogy még inkább kiemelje a szenvedés misztériumának drámaiságát. Illik rá a „poeta doctus” elnevezés, hiszen kora teológiai, filológiai és történeti ismereteit művészi szinten tudta beépíteni műveibe. *Jób könyvének parafrázisa* végül is gyógyírt jelentett lelki sebeire. A szenvedés megviselte ugyan, bizalma kisé megrendült, de hite elfogadta, hogy az isteni gondviselés sokszor láthatatlan, de végtére igazságos. Olvasása szellemi-lelki csemege a mai ember számára is.

⁴² Dán Róbert: *i. m.* In: *KerMagv*, 192.